

Олександр Максимюк

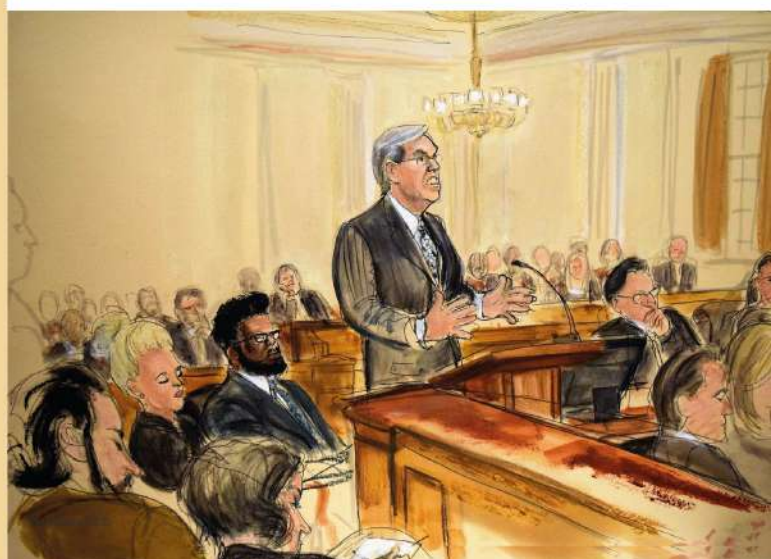

Кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права
та прав людини,
заступник відповідального
секретаря приймальної
комісії Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича,
присяжний Шевченківського
районного суду м. Чернівці.

Принцип невідворотності юридичної відповідальності:

гносеологічний вимір

**Міністерство освіти та науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

О. Д. Максимюк

**ПРИНЦИП НЕВІДВОРОТНОСТІ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР**

Монографія

Чернівці

**Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

2022

УДК 34.03:343.222
М 173

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
(Протокол № 3 від 28 лютого 2022 р.)*

Рецензенти:

Гудима Д. А., суддя Великої Палати Верховного Суду, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка.

Налуцишин В. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Сливка С. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Максимюк О. Д.

М 173

Принцип невідворотності юридичної відповідальності: гносеологічний вимір : монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 188 с.

ISBN 978-966-423-697-0

Монографія присвячена гносеологічному обґрунтуванню принципу невідворотності юридичної відповідальності, а саме: формальній, змістовій та прагматичній характеристиці аподиктичності юридичної відповідальності поряд з аналізом її проблематичності, асерторичності, індиферентності та неможливості. Тим здійснюється поглиблення пізнання невідворотності як одного із модальних принципів юридичної відповідальності.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів правничих закладів вищої освіти, правників-практиків і всіх, хто цікавиться філософсько-теоретичними та галузевими проблемами юридичної відповідальності та її принципів.

ISBN 978-966-423-697-0

УДК 34.03:343.222

© Максимюк О. Д., 2022

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2022

ЗМІСТ

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СВІТОГЛЯДНО-ТЕОРЕТИЧНА ТА МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА НЕВІДВОРОТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	11
1.1. Принцип невідворотності юридичної відповідальності в єдиному світі правової культури.....	11
1.2. Характер юридичної відповідальності: невідворотність і доцільність	45
1.3. Методологія гносеологічного обґрунтування: аналіз модальності юридичної відповідальності	69
Висновки до 1-го розділу.....	83
РОЗДІЛ 2. ГНОСЕОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРИНЦИПУ НЕВІДВОРОТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	86
2.1. Формальне обґрунтування принципу невідворотності юридичної відповідальності	86
2.2. Телеологічне обґрунтування невідворотного характеру вторинної правоохоронної норми	103
2.3. Прагматичне обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності	131
Висновки до 2-го розділу.....	165
ВИСНОВКИ.....	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	174

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Алетична модальність – виражена в судженні в термінах необхідності-випадковості або можливості-неможливості інформація про логічну чи фактичну детермінованість (обумовленості) судження.

Асерторичний – ствердний, достовірний.

Аподиктичний – достовірний, безумовний, той, що базується на логічній необхідності.

Деонтична логіка – логіка норм і нормативних понять.

Деонтичні модальності – характеристика практичних дій з точки зору певної системи норм (правових, моральних). Нормативний статус дій виражається термінами «обов'язково», «дозволено», «заборонено», «(нормативно) байдуже». За своїми логічними характеристиками деонтичні модальності вважають аналогічними модальностям інших груп: логічних («необхідно»; «випадково», «неможливо»).

Експлікація – метод розкриття суті та значення предмета.

Іманентний – внутрішньо притаманний предметам або явищам, той, що впливає з їхньої природи.

Комбінаторні утворення – правила, які визначають спосіб побудови деякої конструкції з елементів вихідної множини.

Комплементарні – взаємодоповнюючі.

Нетривіальний – незвичайний, оригінальний.

Паранесуперечлива логіка – система некласичної логіки, яка відхиляє один із ключових законів формальної логіки – закон несуперечливості.

Реталіаційна – відплатна.

ВСТУП

Актуальність теми. Тінь сумніву в невідворотності юридичної відповідальності, яка нависає над пізнанням правової реальності, в єдиному світі правової культури заведено розвивати за допомогою галузево- чи загальнотеоретичного аналізу характеру відношення неправомірної поведінки та її наслідків. У такий спосіб загроза відплати за правопорушення розглядається, у першу чергу, в кримінальному праві, а також у рамках загальної позитивно-правової теорії юридичної відповідальності.

Визначення можливості або неминучості юридичної відповідальності в такому разі обмежується прийомом тієї чи іншої галузі права або теорії права, а рівень узагальнення модальності останньої не є домірним до ідеї права як конститутивного філософсько-правового поняття. Наприклад, сучасні тенденції правового розвитку, які все більше проникають у вітчизняне праворозуміння, ставлять поряд з інститутом юридичної відповідальності інститут медіації, який, на перший погляд, несумісний із принципом невідворотності юридичної відповідальності. У дослідженні цього та багатьох інших реталіаційних питань галузевий та теоретико-правовий підходи доходять до певної межі, якої вони не можуть переступити. Тим правознавство відмовляється від розгляду багатьох суттєвих властивостей юридичної відповідальності, залишаючи згадані питання відкритими, а природу невідворотності юридичної відповідальності в цілому – непізнаною.

Такі риси юридичної відповідальності як її невідворотність чи доцільність вимагають нового погляду за рахунок звернення до філософії права, в першу чергу до гносеології права, а також – онтології, аксіології та логіки права, оскільки належна формальна, змістова та прагматична характеристика юридичної відповідальності, орієнтуючись насамперед на місце та значення принципу її невідворотності, мусить опиратися на всебічне вивчення закономірностей набуття істинних знань про реальний світ права, тобто на гносеологічний підхід, який тісно

пов'язаний з процесом і результатом пошуку переконливих підстав для несхибних міркувань про правову реальність.

Зважаючи на те, що згаданий вище підхід не скасовує, а, навпаки, потребує поєднання здобутків галузей та теорії права з філософським надбанням, – позитивного права з етикою права, – розглядаючи їх як одну із своїх основ поряд з ідеєю права як своєю іманентною основою, його застосування при поясненні принципу невідворотності юридичної відповідальності стає все більш нагальним, особливо, якщо взяти до уваги, що зворотний бік свободи як найважливішої культурної цінності – відповідальність, невідворотна за своєю суттю й обмежена принципами справедливості та гуманності.

Виходячи із зазначеного, при розробці теми монографічного дослідження використано результати теоретико- та галузевоправових досліджень юридичної відповідальності Т. Малаш, М. Малєйна, А. Помогалова, С. Потапкіна та ін. (теорія права); В. Грищука, П. Дагеля, С. Келіної, Н. Косякової, Ю. Коломієць, І. Красницького, В. Кудрявцева, В. Мальцева, М. Мельника, Я. Мотовіловкера, А. Степанюка, П. Фефелова, П. Фріса, М. Хавронюка та ін. (кримінальне та кримінально-виконавче право); В. Колпакова, Д. Лук'янця та ін. (адміністративне право); Крім того, використано праці класиків: Ч. Беккарія, І. Бентама, І. Канта, Ш. Монтеск'є, М. Таганцева, М. Фуко та ін. Критика принципу невідворотності юридичної відповідальності представлена у працях Л. Головка, В. Маляренка та ін. Гносеологічне обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності має своїм базисом: розробки юридичної відповідальності у працях С. Алексєєва, К. Басіна, Б. Базилєва, В. Баранова, О. Бондарєва, С. Братуся, Ю. Денисова, М. Духна, В. Замараєва, В. Івакіна, А. Козловського, А. Колодія, С. Комарова, О. Корольова, В. Лазарєва, О. Лейста, Д. Ліпінського, О. Михайленка, О. Назарової, Н. Оніщенко, А. Полякова, С. Погребняка, В. Рібакова, І. Самощенко, А. Селіванова, В. Тархова, В. Трутня, М. Фарукшина, Р. Хачатурова та ін.; деонтичну логіку та логіку оцінок – у працях Г. Ф. Врігта, О. Івіна, В. Косовича та ін.; уявну логіку М. Васильєва; формальну логіку В. Титова та ін.; семіотику В. Переверзева та ін.; ідею

права Ф. Бідлінського, К. Ларенца, Д. Ллойда, С. Максимова, Г. Радбруха та ін. У цілому філософсько-правовою основою цього дослідження стали праці М. Алексєєва, О. Бандури, Ж.-Л. Бержеля, В. Горбатенка, В. Грищука, Д. Гудими, О. Данильяна, Є. Ерліха, В. Канке, Е. Касієра, Г. Когена, А. Козловського, Р. Косолапова, М. Костицького, Г. Манова, В. Маркова, В. Нерсисянца, М. Никифорака, Ю. Пермякова, П. Рабіновича, С. Сливки, О. Тихомирова, М. Цвіка, Р. Циппеліуса, Л. Явича та ін.

Отже, актуальність теми дослідження визначається як предметом чи відкритими питаннями, так і необхідністю розширення інструментарію гносеологічного обґрунтування принципу невідворотності юридичної відповідальності, яка повинна досягатися без марних очікувань.

Мета дослідження полягає в прямому та опосередкованому гносеологічному обґрунтуванні невідворотності як принципу юридичної відповідальності.

Постановка цієї мети вимагає виконання таких завдань: виявити у формі уточненої як складової правової реальності та єдиного світу правової культури світоглядну (філософсько-правову, етико-правову) основу деонтичної теорії та метатеорії невідворотності юридичної відповідальності; розширити позитивно-правову теорію юридичної відповідальності за рахунок застосування гносеологічного підходу до аналізу невідворотності юридичної відповідальності; встановити особливості правового регулювання невідворотності юридичної відповідальності на рівні правової оцінки, правотворчості, правозастосування та примусового правовиконання; провести порівняльно-правовий аналіз вихідних даних для утворення поняття невідворотності, доцільності, тобто характеру юридичної відповідальності, керуючись при цьому поняттям абстрактного відношення; окреслити дві гносеологічні картини модальності юридичної відповідальності, в т.ч. визначити на основі алетичних модальностей метатеоретичні види невідворотності юридичної відповідальності; визначити формальні місце та роль принципу невідворотності в механізмі юридичної відповідальності на основі аналізу аподиктичного характеру відношення між

фактичним складом і правовим наслідком вторинної правової норми, тобто між умовами застосування та змістом юридичної відповідальності; здійснити змістове обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності шляхом телеологічного тлумачення аподиктичного характеру абстрактної вторинної правоохоронної норми; продемонструвати вирішення питань, які виникають при впровадженні принципу невідворотності юридичної відповідальності в життя, зокрема у процесі нормативного утвердження та реального здійснення принципу невідворотності юридичної відповідальності; узагальнити значення невідворотності юридичної відповідальності на рівні філософії права.

Об'єктом дослідження цієї роботи є аподиктичний характер відношення умов застосування та змісту юридичної відповідальності як філософсько-правової цінності, який виявляється поряд з іншими модальними рисами зазначеного характеру, в ході соціальної взаємодії правопорушника, потерпілого, третіх осіб та суспільства в цілому.

Предметом дослідження є формальні, змістові та прагматичні особливості гносеологічного осмислення невідворотного характеру юридичної відповідальності, а також відповідні їм наукові концепти, правові норми, соціальні відносини та етико-правові ідеали.

Монографічне дослідження проведене за допомогою таких методів: гносеологічний підхід, метод гносеологічного обґрунтування як загальний метод; модальний аналіз як основний метод, визначений природою невідворотності юридичної відповідальності; етико-правовий метод, зокрема поняття ідеї права, правової реальності, єдиного світу правової культури – для визначення світоглядної основи позитивно-правової теорії невідворотності юридичної відповідальності; дедуктивний, гіпотетико-дедуктивний метод, генетично-конструктивний, узагальнення, класифікація, метод структурного аналізу використано для розробки деонтичної теорії та метатеорії невідворотності юридичної відповідальності в цілому; порівняльно-правовий – для аналізу невідворотності та доцільності юридичної відповідальності як традиційних підходів; методи семіотики,

формальної, класичної, модальної, паранесуперечливої, уявної логіки – для визначення модальності юридичної відповідальності; телеологічне тлумачення як елемент герменевтики – для змістовного обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у роботі висунено й обґрунтовано низку концептуальних новел, важливих для юридичної теорії та практики, зокрема для підвищення ефективності застосування юридичної відповідальності в Україні, а саме:

1) на філософсько-правовому (власне гносеологічному, логіко-гносеологічному, особливо – деонтогносеологічному, семіотико-гносеологічному, аксіогносеологічному, онтогносеологічному та антропогносеологічному) рівні здійснено формальну, змістову та прагматичну характеристику юридичної відповідальності, взявши при цьому за відправний пункт принцип невідворотності останньої та розрізняючи невідворотність юридичної відповідальності в матеріально- та процесуально-правовому сенсі, а також невідворотність юридичної відповідальності у правовій оцінці, правотворчості, правозастосуванні та примусовому правовиконанні;

2) принцип невідворотності юридичної відповідальності в об'єктивному сенсі визначено: в матеріально-правовому аспекті – як відповідність між аподиктичним складом правопорушення та правовим наслідком вторинної правоохоронної норми, у процесуальному аспекті – як такий характер юридичної відповідальності, що має місце тоді, коли юридична відповідальність не є ні довільною, ні неможливою; в суб'єктивному сенсі невідворотність юридичної відповідальності є виявом такої загрози відплати за правопорушення, яка здійснюється за необхідністю, а не за можливістю, а тому цей принцип є складовою, в першу чергу, превентивної функції юридичної відповідальності;

3) з'ясовано гносеологічну структуру відносного принципу невідворотності юридичної відповідальності, формула якого така: якщо склад правопорушення визначено аподиктично, то юридична відповідальність є невідвотною;

4) встановлено, що проблему невідворотності юридичної відповідальності створюють не лише перешкоди на шляху функціонування юридичної відповідальності, але й законодавча повнота правового регулювання юридичної відповідальності, оскільки законодавець намагається встановлювати поряд з аподиктичним складом правопорушення і проблематичні склади правопорушення, якими визнається вплив дискреційної поведінки потерпілого, правопорушника, суду чи правоохоронного органу на вибір юридичної відповідальності та, крім того, формулює умови, які звільняють від відповідальності за порушення права.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх можна використати: для побудови методики застосування юридичної відповідальності, яка орієнтується на повне та паранесуперечливе законодавче врегулювання характеру юридичної відповідальності; у галузі науково-дослідної діяльності – для розв’язання проблем, пов’язаних з формуванням основних засад попередження правопорушень, у т.ч. злочинів; у навчальному процесі – для належного викладання відповідного спецкурсу «Юридична відповідальність» та курсів «Філософія права» та «Теорія права та держави»; у правотворчій діяльності – для підготовки змін і доповнень до чинного законодавства, які мають ураховувати модальність юридичної відповідальності; у правозастосуванні – для ліпшого здійснення відповідних функцій судовими та правоохоронними органами.

Монографія побудована на ідеях і розробках, які не належать співавторам, за винятком прикладів застосування модальності юридичної відповідальності, які розроблені разом з М. В. Никифороком.